

Een breed palet aan projecten

Het thema van deze open oproep is tegelijkertijd specifiek als heel breed. Het gaat over grenzen en grensgebieden. Dat lijkt een afgebakend onderwerp maar zoals de projecten laten zien, kan het over allerlei soorten grenzen gaan.

Zo zijn er projecten waar geografische grenzen een belangrijke rol spelen, met name landsgrenzen staan daar centraal. Deze projecten laten zien hoe verschillen in culturen, regels en overheidsbeleid aan de ene kant een te koesteren diversiteit oplevert, maar tegelijkertijd zorgt voor gemiste kansen en uitdagende situaties in de dagelijkse leefomgeving van 'grenswoners'. Dit zien we bijvoorbeeld in projecten die zich richten op (al dan niet ontbrekende) grensoverstijgende netwerken, zoals wegen en spoorlijnen (*Border Passages*, *Truck Stop Border Project*, *Transregio Express*, *Spoorambassades*, *Grenswoners*). Veel van de projecten waar geografische grenzen een rol spelen, bevinden zich in het grensgebied tussen Nederland en België: Zeeland-Vlaanderen, Belgisch en Nederlands Limburg en op de Kempen (Noord-Brabant en Vlaanderen). Maar ook aan de (lange) grens met Duitsland zien we projecten waar de geografische grens een rol speelt, zoals het project over de stuwwal in Drenthe en in de drie gekozen locaties voor het onderzoek *Border Passages* in Groningen, Overijssel en Limburg.

Er zijn projecten waarin natuurlijke systemen (denk aan bodem, water of ecologie/landschap) centraal staan. Dit zijn systemen waar administratieve grenzen doorheen lopen, maar die zich niet laten scheiden door deze door mensen aangebrachte grenzen. Toch hebben ze er op een bepaalde manier allemaal last van – en daar zoeken de ontwerpers naar oplossingen en doorbraken (*Rewilding the Doggersbank*, *Grensoverschrijdende vervuiling*, *NOORDZEE | coëxisteren in de mens-oester-zone*, *Drinkbare IJssel*, *Twee Lânden*, *Eene Vörtied*, *Bio-regi-*

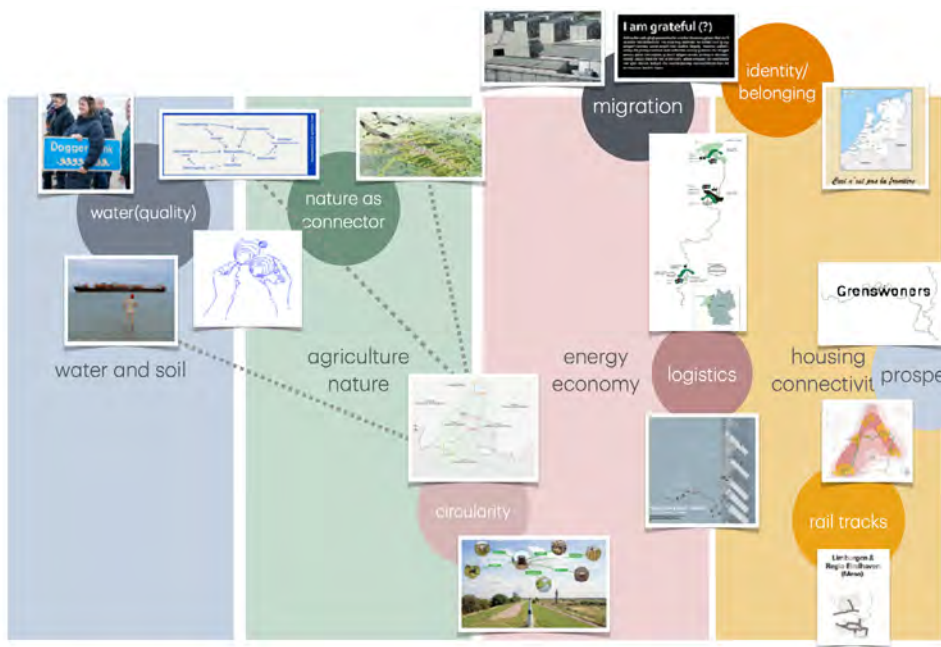
onale toekomstperspectieven voor de Kempen, *Grenspark Groot Saeftinghe*).

In een aantal projecten staan juist sociale en culturele grenzen centraal. Grenzen die niet iedereen waarneemt, maar die wel degelijk een bepalende rol spelen in de leefwereld van mensen (*Architectures of Fictionalized Hospitality*, *I am grateful?*, *Truck Stop Border Project*) en die van natuurlijke systemen en niet-menselijke actoren (*NOORDZEE*, *Rewilding the Doggersbank*).

In alle projecten spelen administratieve grenzen een rol: als barrières in grensoverstijgende systemen, infrastructuren, administraties en geldstromen, rondom wet- en regelgeving of beleid. Deze administratieve grenzen hebben een impact op de 'echte wereld', waar de ontwerpers door worden aangetrokken. Wat doet dit met de bewoners langs de grens? Wat zijn de kansen en de keerzijdes, kunnen we de bewoners meer van 'twee walletjes laten eten' en belemmeringen wegnemen?

En tot slot, of misschien wel als eerste, gaat het in de meeste projecten ook over de grenzen van ons voorstellingsvermogen en van representatie. De beperkingen van hoe we gewend zijn de geografie of ruimte te verbeelden. In die verbeelding worden onbewuste overtuigingen (of aannames van wat de 'werkelijkheid' is) zichtbaar en ze vertellen ons veel over onderlinge verhoudingen, inclusie en vrijheid. De ontwerpers proberen met de inzet van ontwerpend onderzoek nieuwe manieren van kijken, duiden en verbeelden, en uiteindelijk nieuwe manier van handelen, te stimuleren.

Door de tekst heen zullen voorbeelden uit de projecten worden aangehaald. Op het platform van de open oproep, [*De nieuwe ruimte*](#), is meer informatie te vinden over de individuele projecten.

De projecten behandelen een breed scala aan thema's en invalshoeken. Ze gaan van ruimtelijke ontwerpvoorstellen voor grensregio's tot ethische beschouwingen ten aanzien van macht, inclusiviteit en solidariteit. De vijftien projecten zijn op verschillende manieren te clusteren en dat vormde onderdeel van de kennisuitwisseling in de eerste fase: thematisch, geografisch, methodisch en aan de hand van gedeelde onderzoeksvragen.

Wat is een grens?

Deze open oproep gaat over grenzen. Om 'over grenzen' te kunnen denken moet je eerst weten wat een grens is. Volgens Van Dale is een grens een 'denkbeeldige scheidende lijn':

grens (de; v(m); meervoud: grenzen) denkbeeldige, scheidende lijn

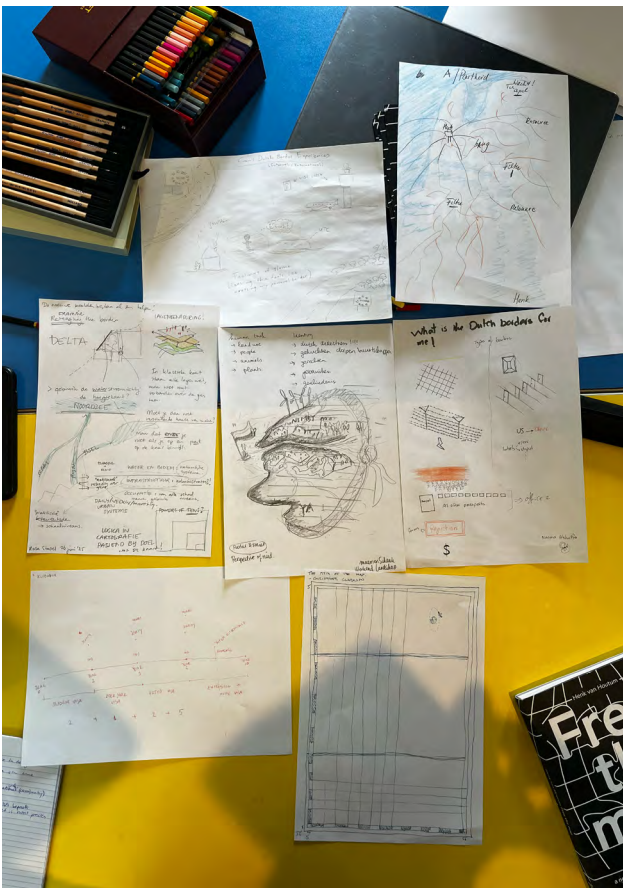
In deze definitie ligt veel besloten. Een grens is *denkbeeldig*, hij bestaat in de verbeelding. Het is dus niet een object of een eigenschap die van zichzelf zichtbaar of tastbaar is. Tegelijkertijd is hij er wel degelijk en wordt hij ook ervaren door de uitwerking die de grens heeft. Een grens is ook *scheidend*, wat volgens het Van Dale betekent 'de aansluiting of samenhang verbrekend'. Een grens heeft dus nogal een impact op de plek waar hij (denkbeeldig?) wordt getrokken. En tot slot is een grens een *lijn*. Een aaneengesloten vorm, iets doorkruisend. Recht of krom. Of,

zoals in de meetkunde gangbaar is: een lijn als een oneindige verzameling punten. Het ontleden van de betekenis van het woord grens laat al direct de complexiteit van het concept zien. Een grens is zowel niet-bestaand als ontzettend aanwezig. Het is een lijn, maar eigenlijk meer een verzameling punten, plekken. Een grens lijkt daarmee iets 'op zichzelf' te zijn, maar het gaat eigenlijk vooral over hetgeen een grens teweegbrengt, de gebieden om de grens heen, de bewegingen die grenzen juist doorkruisen of door grenzen worden onderbroken, en het menselijk en niet-menselijk leven dat zich in, om en over de grens begeeft.

In het project *This is not the Netherlands* onderzoekt 'grensprofessor' Henk van Houtum met een divers gezelschap aan mensen in zogenaamde *map labs* waar de Nederlandse grens 'echt' ligt. De administratieve grens laat het lijken alsof daar een eenduidig

antwoord op zou zijn. Maar: *Ceci n'est pas la frontière!* Zij stellen: een grens is geen lijn. Dat is een staatscentrisch kaartdenken, en een erfenis van een koloniaal denken (de Mercatorkaart), die niet overeenkomt met de werkelijke geografie. Het project laat zien dat er nood is aan meerdere beelden om te begrijpen dat de grens dynamisch is op vele manieren. Met een catalogus aan verschillende verbeeldingen wil dit project bijdragen aan dat inzicht en begrip. En verrijkt het tegelijkertijd het vak en de instrumenten van de ontwerper.

Tijdens kennisbijeenkomst 2 (in juni 2025) testte het team van *This is not the Netherlands* hoe verschillend iedereen grenzen ervaart als je wordt uitgedaagd om ze zelf te tekenen.

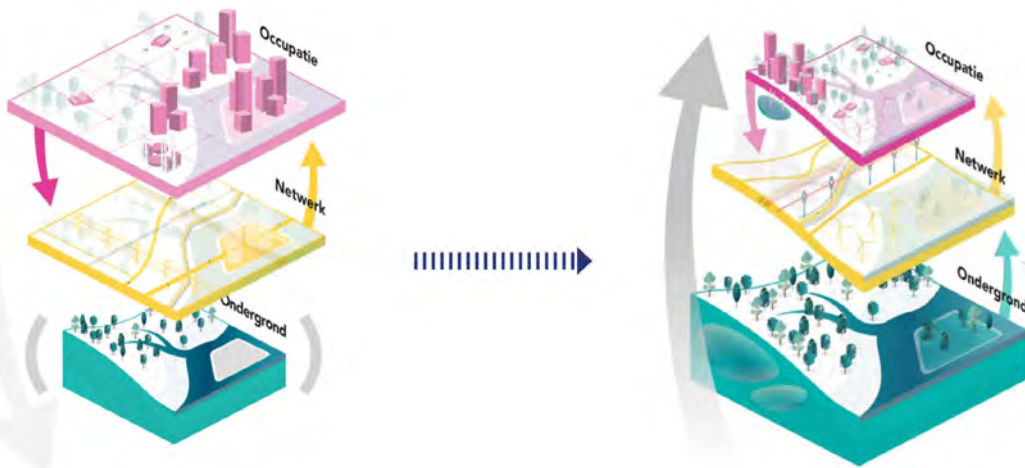
Ontwerpen aan grenzen maakt lagenbenadering zichtbaar

Een veelgebruikt principe in de ruimtelijke ordening is de lagenbenadering, die de fysieke ruimte in drie 'lagen' uiteenrafelt: de fysieke ondergrond, de netwerken van infrastructuur en de occupatie (de neerslag van menselijke activiteiten). Vandaag de dag is er met name een sterke wisselwerking tussen occupatie en de ligging van netwerken, gedreven door een economische en technologische logica. Het College van Rijksbouwmeester en Rijksadviseurs heeft verkend hoe de wisselwerking tussen de lagen verandert wanneer bijvoorbeeld de impact van klimaatverandering wordt meegenomen in het maken van ruimtelijke keuzes. Voor een meer toekomstbestendige ruimtelijke ordening is het van belang om toe te bewegen naar een planologie die meer vanuit de ondergrond (het bodem- en watersysteem) en de wisselwerking met occupatie redeneert. In die logica kunnen netwerkkeuzes vervolgens worden ingezet om de gewenste occupatie te sturen.

Wanneer we met de bril van de lagenbenadering kijken naar de vijftien projecten tekent zich een logische clustering af met gedeelde vragen.

Fysieke ondergrond

De projecten die zich bezighouden met de fysieke ondergrond, het bodem- en watersysteem, kijken vanuit een samenhangend landschap of waterlichaam dat over de administratieve grens heen gaat. De laag van de fysieke ondergrond is, zoals zichtbaar in de afbeelding hieronder, in de afgelopen eeuw steeds meer ondergeschikt geworden en aangepast aan de bovenliggende lagen. Het is interessant dat dit juist in grensgebieden extra goed zichtbaar wordt: door verschillend beleid aan beide kanten van de grens en een gebrek aan overkoepelende regie vanuit de overheid op het geheel. Het water dat door Nederland stroomt, is dat Nederlands water? De waterkwaliteit is bij dit soort grensoverschrijdende

Lagenbenadering voor een toekomstbestendige ruimtelijke ordening.
Toekomstatelier NL2100, College van Rijksbouwmeester en Rijksadviseurs.
Beeld: Polyfern

waterlichamen in ieder geval niet alleen in Nederland op te lossen. Dit zien we terug in het project over de Kempense beekdalén. In dit project speelt de waterkwaliteit een belangrijke rol. Maar aan beide zijden van de grens wordt de kwaliteit op een andere gemeten en is ander instrumentarium beschikbaar voor het verbeteren ervan. Terwijl het water onherroepelijk van hoog (België) naar laag (Nederland) blijft stromen.

De projecten gericht op de ondergrondlaag (*Rewilding the Doggersbank*, *Bio-regionale toekomstperspectieven voor de Kempen*, *Drinkbare IJssel*, *Twee Lânden*, *Eene Vörtied*, *Grensoverschrijdende vervuiling*, *Ketens en kringlopen Groot Saefthinge*, *NOORDZEE*) hebben als overeenkomst dat ze het bodem- en watersysteem en het daarop gebaseerde landschap, dat zich niet aan grenzen houdt, als verbindend element willen inzetten voor toekomstige ontwikkeling. In het project *Twee Lânden*, *Eene Vörtied* wordt het landschap bijvoorbeeld gekoppeld aan een gedeeld verleden en dat biedt kansen om ondergrond en occupatie hechter te verbinden. Ook bij *Rewilding the Doggersbank* en *NOORDZEE* wordt de aanwezige natuur, het water en het (verdwenen) landschap ingezet om nieuwe verhalen te maken. Hierdoor kunnen nieuwe perspectieven ontstaan, waarbij ook de interpretatie mogelijk is dat deze projecten vanuit niet-menselijk perspectief ook gaan over de occupatielaag: niet-menselijke patronen van ruimtegebruik. Hetzelfde geldt voor de niet-menselijke netwerklaag, denk bijvoorbeeld aan rifsysteinen of landschappelijke structuren.

Netwerken

Bij de projecten die zich richten op de netwerklaag wordt gekeken naar de impact van bestaande of ontbrekende infrastructuur over landsgrenzen heen. In de twee projecten *Trans Regio Express* en *Spoorambassades* staat de infrastructuur van het spoor centraal. Meer specifiek, de nu nog onderbenutte kansen die het grensoverstijgend doorontwikkelen van deze verbindingen in potentie bieden. De wisselwerking tussen occupatie en netwerken is binnen bestaande grenzen vaak sterk aanwezig,

maar over de grens heen is deze wisselwerking opvallend afwezig. We verbinden gebieden binnen ons eigen land uitstekend, maar vergeten vaak te kijken naar logische verbindingen van stedelijke gebieden met een grens ertussen, zoals te zien in de twee spoorprojecten. Daardoor worden kansen gemist en kunnen grensregio's zich niet optimaal ontwikkelen.

Het project *Border Passages* bestudeert internationale netwerken van energie en economie op de plek waar ze de grens kruisen. Ze zien dat bij grensovergangen van bijvoorbeeld energienetwerken er een specifiek lokaal ruimtegebruik ontstaat wat consequenties heeft voor de ruimtelijke kwaliteit ter plekke. Dat levert een karakteristieke occupatie op. Ook in *Truck Stop Border Project* bestuderen de onderzoekers de lokale ruimtelijke gevolgen van een grensoverschrijdend logistiek netwerk: de grote vrachtwagenrustplaatsen in grensgebieden.

Occupatie

Tot slot de occupatielaag. Specifiek het project *Grenswoners* laat zien dat landsgrenzen en de daaruit voortkomende administratieve grenzen voor bijzondere patronen in ruimtegebruik kunnen zorgen. Zij kijken naar 'dubbeldorpen' langs de Vlaams-Nederlandse grens en onderzoeken hoe een grensregio aan beide kanten van de grens zich vanuit brede welvaart kan ontwikkelen. Voor meerdere projecten geldt dat wordt gekeken naar sociale en culturele overeenkomsten die grensoverschrijdend kunnen verbinden en zo meer samenhang kunnen brengen in de ontwikkeling van grensgebieden. Universele waarden zoals voedsel en gezondheid zijn belangrijke drijfveren en zien we terug in de projecten *Ketens en kringlopen Groot Saefthinge*, *Grensoverschrijdende vervuiling*, *Truck Stop Border Project* en *Drinkbare IJssel*.

Meer aandacht voor de grens bij beleidsmakers en bestuurders

Nationaal

Met het rapport Elke regio telt van de Raad voor leefomgeving en infrastructuur (RLi) (2023) werd duidelijk dat er door nationale beleidskeuzes grote verschillen kunnen ontstaan tussen gebieden, en dan met name tussen de gebieden centraal in Nederland en die aan de randen van het land. Met name bij het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) heeft dit rapport doorwerking gekregen in beleidsprogramma's, zoals het Nationaal Programma Vitale Regio's (2025). Dit programma volgt rechtstreeks uit het RLi rapport en werkt in/met 11 grensregio's aan vitaliteit met als belangrijk instrument de samenwerking over de grens met buurlanden.

Op het ministerie werken ambtenaren aan grensoverstijgende verbindingen en vormen ze een aanspreekpunt voor de grensregio's. Bijvoorbeeld als er gezamenlijk moet worden opgetrokken tussen nationale en regionale overheden aan beide kanten van de grens.

Met deze ambtenaren wisselden de teams in twee online sessies hun ervaringen uit. Zo ging er aandacht uit naar het fenomeen van 'grenseffecten': aan grenzen zie je als eerst wat het effect is van nationaal beleid, en of het wel of niet werkt. Op eenzelfde manier ontstaan er ook negatieve grenseffecten wanneer bepaalde Europese wetgeving nationaal uitgewerkt wordt met nationale accenten, die ongewenste effecten kunnen hebben in de economische of sociale situatie in grensgebieden.

Er werd gesproken over het belang van regio's om zichzelf goed te kunnen positioneren: wie zijn wij als regio, wat willen we? Dat maakt je verhaal en je positie als regio richting andere partijen, zoals het Rijk, sterker. Ook werden er ervaringen gedeeld

Grensoverschrijdende samenwerking (GROS) – Ministerie van BZK

De afdeling GROS werkt aan nationale strategieën voor territoriale ontwikkeling, grensoverschrijdende samenwerking en regionaal bestuur. De focus ligt daarbij op het versterken van de samenhang tussen bestuurslagen en het bevorderen van grensoverschrijdende samenwerking. De afdeling kan helpen met het leggen van contacten aan de andere kant van de grens en ook met het verbinden van specifieke opgaven die spelen in grensregio's aan nationaal beleid.

Een concreet voorbeeld is de 'grenstoets': hoe pakt nationaal beleid uit voor grensregio's en zijn er onvoorziene negatieve effecten die kunnen worden weggenomen?

Nationaal Programma Vitale Regio's – Ministerie van BZK

In het programma werken regio en Rijk structureel samen om de kracht van regio's te stimuleren. Eén van de drie sporen richt zich specifiek op grensoverstijgende samenwerking. Concrete resultaten die hieruit voortkomen zijn bijvoorbeeld de Grenslandagenda, waarin jaarlijks de belangrijkste thema's, ambities en actiepunten van de samenwerking tussen Nederland en Noordrijn-Westfalen worden vastgesteld.

Met de Vlaamse zijde is er het Schakelpunt Grensbelemmeringen Vlaanderen-Nederland, dat organisaties in de Vlaams-Nederlandse grensregio helpt met de aanpak van grensbelemmeringen.

hoe de projecten van de teams zich zouden kunnen verbinden met lokale en regionale initiatieven. Daarbij werd benadrukt om daar ook selectief in te zijn: niet elk initiatief of (rijks)project is een passende partner. Kijk vanuit de doelen van het eigen project.

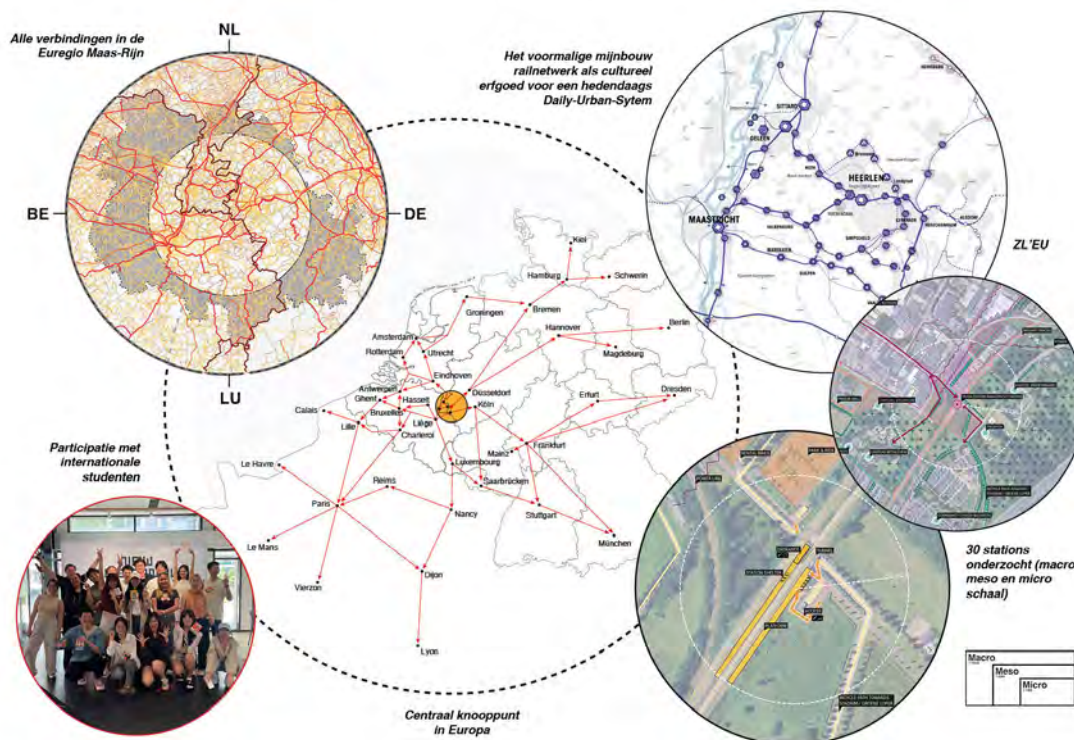
Behalve inhoudelijke uitwisseling zijn er ook heel concrete zaken gedeeld, zoals con-

tactpersonen bij gemeenten over de grens of bij andere lokale organisaties die de projecten verder kunnen helpen bij het leggen van contact in de regio.

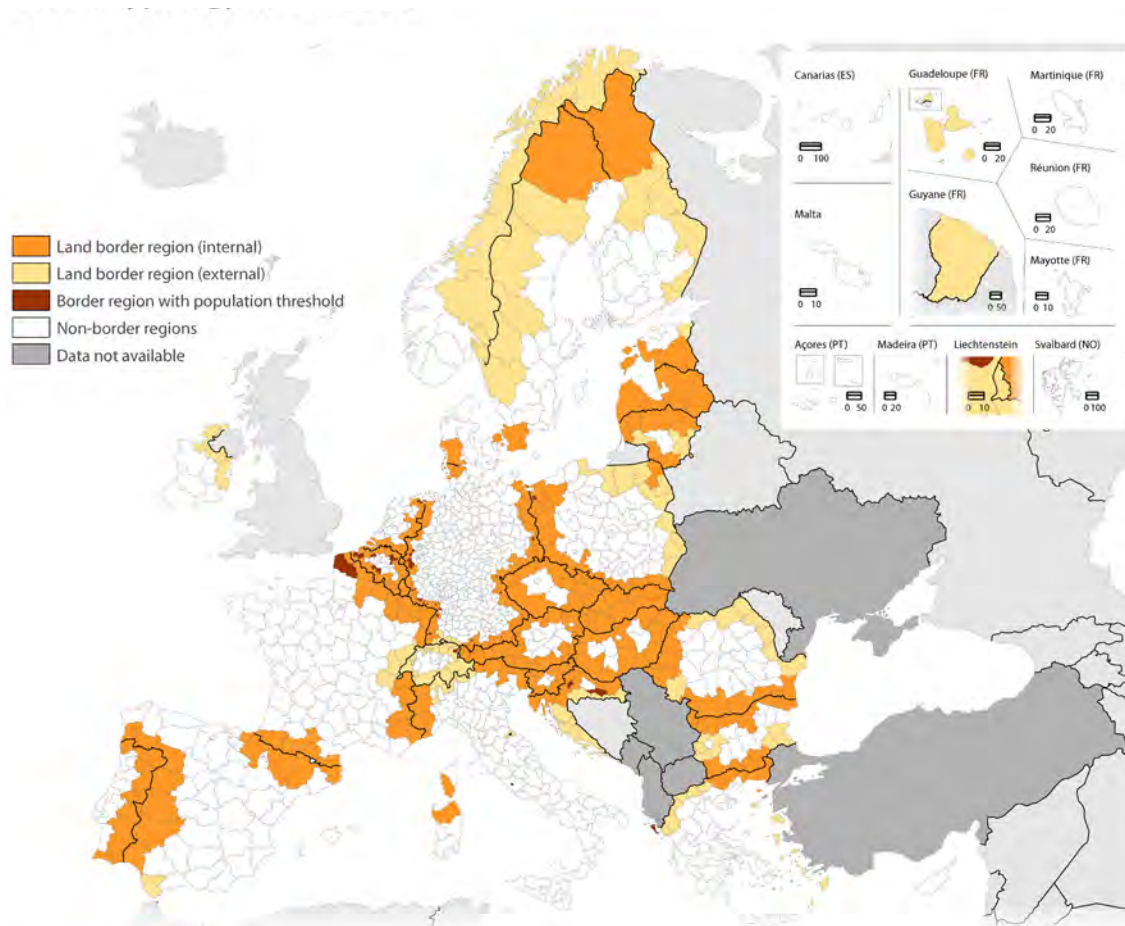
Voor het ministerie van BZK gaf de uitwisseling naast herkenning ook veel inspiratie, juist omdat alle projecten vanuit een inhoudelijke gedrevenheid zoeken naar oplossingen. De positieve houding van de teams sprak daarin erg aan. Specifieke voorbeelden van belemmeringen waar de teams in de projecten tegenaan lopen, konden de ambtenaren weer meenemen als voorbeelden richting de beleidsmakers.

Ook bij het ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening (VRO) is de aandacht voor heel Nederland actueel. De recent verschenen Ontwerp Nota Ruimte draagt in de visie voor 2050 het letterlijke motto 'Elke regio telt'. Specifiek voor regio's aan de grens zoals Twente en Zuid-Limburg komt dat onder andere tot uiting in strategieën waarbij grensoverstijgende relaties beter benut kunnen worden voor de ruimtelijk-economische ontwikkeling in de regio's.

In het project *Trans Regio Express* wordt onderzocht hoe een goed ontsloten eu-regionaal OV-netwerk kan helpen bij een schaa sprong in gebiedsontwikkeling. De lancering van de Drielandentrein tussen Luik, Maastricht, Heerlen en Aken (in 2024) biedt nieuwe kansen voor een euregionaal OV-netwerk. Op dit moment wordt de potentieel uitstekende OV-bereikbaarheid in de regio nog niet overal volledig benut, waardoor kansen blijven liggen. Een voorbeeld dit type 'latente kansen' is het verbinden van een treinstation in Duitsland (Herzogenrath) met een congreslocatie in Nederland (Abdij Rolduc). Door het ontbreken van een looproute tussen beiden wordt het congrescentrum nauwelijks gebruikt door mensen van over de grens. Door inspirerende ontwikkelkansen voor stationsgebieden te onderzoeken en verbeelden, wil het project samenwerkende overheden aanzetten tot actie op deze kansrijke ontwikkelingen.

De stations in Limburg worden op verschillende schaalniveaus onderzocht: het gebied in internationale context, als samenhangende OV-regio tot stedenbouwkundige analyse in de stationsomgeving. Beeld: Maurer United Architects

40% van Europa is een grensregio. Beeld: Eurostat (GISCO) based on census population grid 2021 and NUTS 2024

Internationaal

Ook op het niveau van de Europese Unie is er aandacht voor grensregio's. In Brussel komen regio's en steden jaarlijks bijeen voor de *EU Regions Week*, in 2025 onder het motto *The Right to Stay: unlocking the potential of every territory*, waarbij speciale aandacht is voor grensgebieden. En dat is nodig, want 40% van Europa is een grensregio.

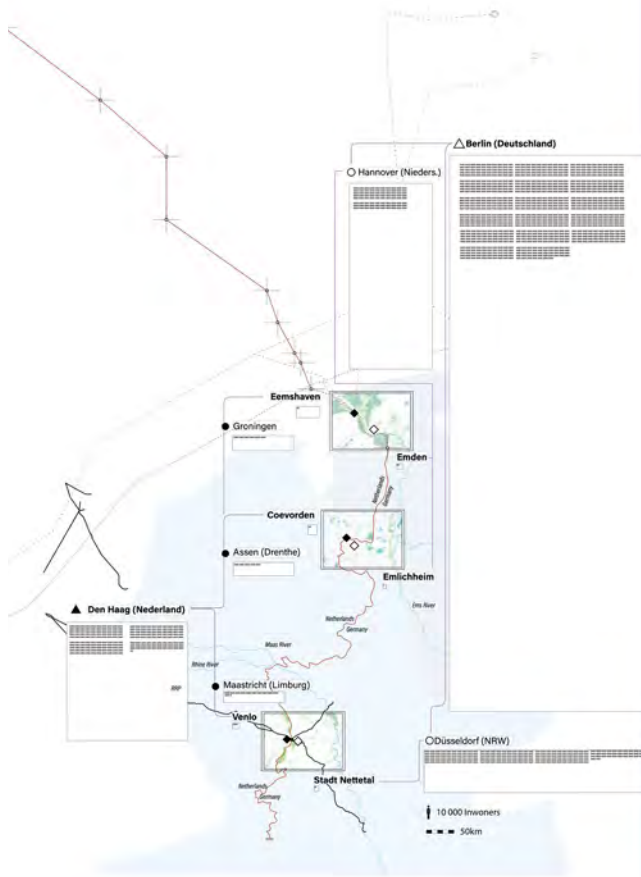
Grensregio's zijn sinds de oprichting van het Schengengebied flink veranderd. De klassieke elementen van grenscontroleposten zijn verdwenen, maar daarvoor zijn andere dingen in de plaats gekomen.

In het project *Border Passages* wordt onderzocht wat er gebeurt met plekken die buitengebieden die sinds de oprichting van het Schengengebied zijn veranderd van buitengebieden in *connecting zones*. Een 'connecting zone' zijn klinkt belangrijk, maar betekent in de praktijk ook dat grote internationale verbindingen (denk aan logistieke corridors, overslag van materialen en energie) veel ruimte innemen in deze gebieden, waardoor de lokale ruimtelijke

kwaliteit achteruit gaat. Het projectteam praat met bewoners, deskundigen, gemeenten en instellingen over hun ideeën en belangen. Deze gesprekken combineren ze met data en informatie uit archieven. Zo ontstaat een rijk beeld van deze grensgebieden, waar internationale *flows* materialiseren en impact hebben in lokale *places*. Al deze inzichten komen in een atlas die laat zien hoe logistiek, mensen, natuur en regels samenkomen bij de grens. Deze atlas kan helpen bij het maken van nieuwe plannen voor grensgebieden.

Regionaal

Ook binnenlands op regionaal niveau kunnen administratieve grenzen belemmerend werken. Dit is een thema dat wordt geadresseerd in het project *Drinkbare IJssel*, waar de provinciegrenzen van Gelderland en Overijssel centraal staan. In het project wordt onderzocht hoe via grensverleggende samenwerkingen de IJssel een drinkbare rivier zou kunnen worden. Het project kijkt naar verschillende soorten grenzen: fysieke grenzen, grenzen in ons denken en grenzen tussen systemen. Via tekeningen,

Er worden drie locaties onderzocht: Eemshaven, Coevorden en Venlo. Deze locaties zijn knooppunten voor respectievelijk energie, olie en logistiek. Beeld: C-A-S-, foto's rechts door Christopher Clarkson

verhalen en een interactieve grenspost maken ze inzichtelijk hoe de onduidelijkheid in verantwoordelijkheid tussen overheidspartijen de duurzame ontwikkeling naar een schone rivier vertraagt. De oplossingsrichting is om regionale identiteit te benutten om mensen samen te brengen in het werken aan een duurzame toekomst.

Regionale grenzen zijn ook een belangrijk onderwerp in de 13e editie van de Eo Wijers

Prijsvraag: Verkwikkende vergezichten. Deze vraagt ontwerpers aan de slag te gaan met het thema gezondheid op regionale schaal, waarbij drie regio's op provinciegrenzen onderwerp van onderzoek zijn: Drenthe-Overijssel, de Foodvalley (Utrecht-Gelderland) en de Maasvallei (Limburg en Noord-Brabant). Uit de prijsvraag kunnen grenslessen worden getrokken die voor deze open oproep ook interessant zijn.

Op de Jsselbiënnale (jun-sep '25) heeft Ideate een installatie gepresenteerd om bezoekers te betrekken bij de zoektocht naar een drinkbare Jssel. Foto: Ideate

De projecten op kaart

De projecten vertellen ieder een gedeelte van het verhaal van het ruimtelijk fenomeen 'grens' en het karakter van grensgebieden vandaag de dag. Maar is het gehele verhaal ook meer dan de som der delen? Dat wilden we graag beeldend onderzoeken. Allereerst om een geografisch beeld te hebben van waar de vijftien projecten zich afspelen. Maar ook om de diversiteit aan benaderingen van 'de grens' te visualiseren en (geografische) samenhang tussen de projecten te laten zien. En om met kleine, speelse verhalen, de essentie van elk project te vatten. Op die manier hopen we ook (zij het in bescheiden vorm) bij te dragen aan het ontwikkelen van nieuwe beeldtaal voor hoe te communiceren over grenzen en grensgebieden.

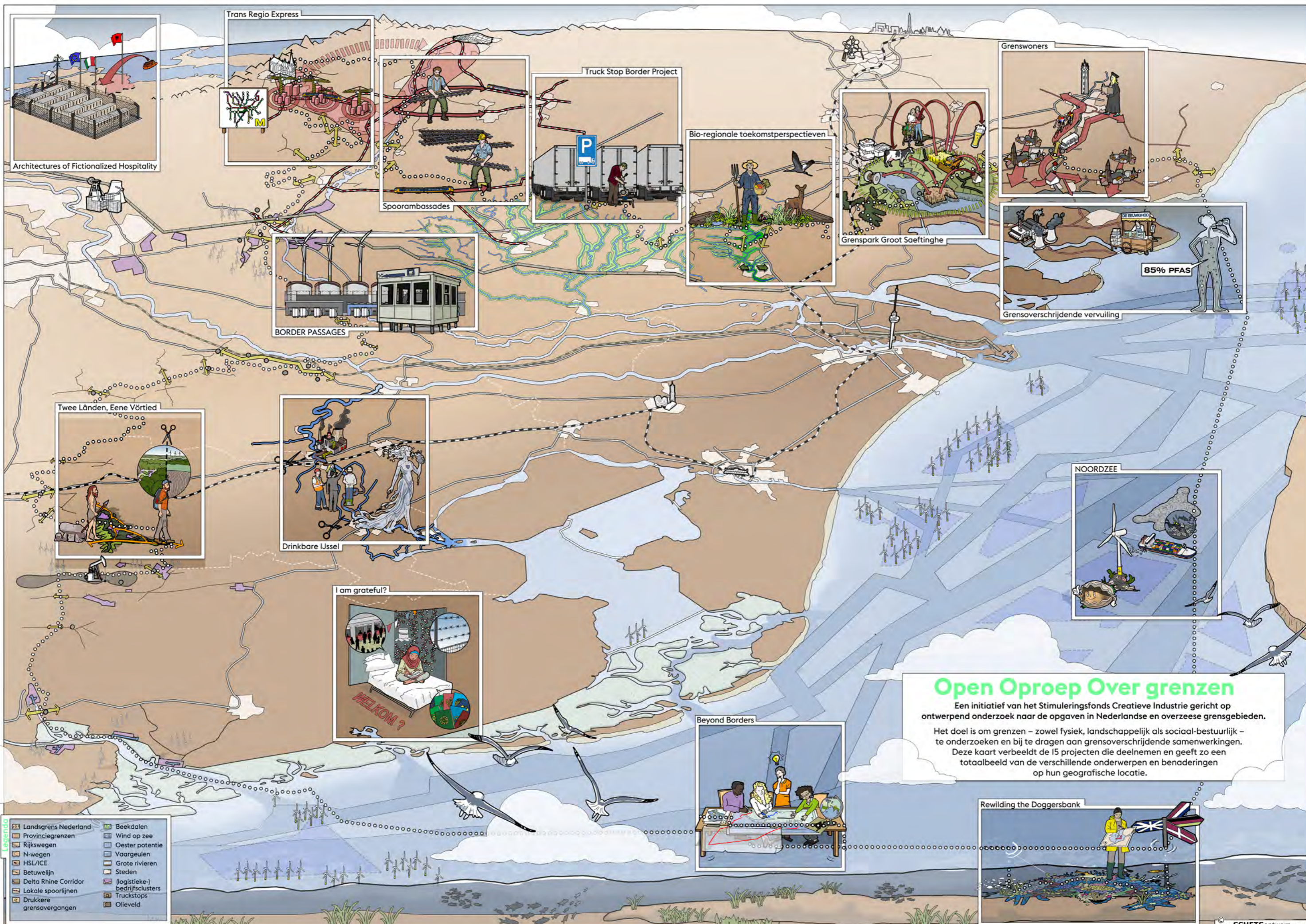
We hebben Sander de Knecht (Schetsontwerp) gevraagd om met ons te tekenen aan een overzichtskaart van de *Open Oproep Over grenzen*. Ieder project is een klein beeldverhaal afgebeeld op de geografische locatie. Om alle projecten op de kaart te kunnen plaatsen, was een kaartprojectie op maat nodig, waarbij het beeld van Nederland nog wel herkenbaar is, maar tegelijkertijd zowel de Doggersbank als Albanië op de kaart staan. Het resultaat is een blik op Nederland vanaf de Noordzee, over de delta tot aan de Alpen. In een ontwerpessie – ons eigen *Map Lab* – rekten we de grenzen op zodat er ruimte ontstond voor alle projecten. We onderzochten welke ruimtelijke structuren wel en niet te tonen – een kaart is altijd een doelmatige, subjectieve selectie van de werkelijkheid, dus ook hier is selectief omgegaan met wat te tekenen en wat weg te laten.

De gewetensvraag hierbij was: lukt het ons om zonder 'de lijn' van de cartografische grens te werken. Het antwoord bleek in dit geval toch 'nee'. Voor de navigatie van de kijker om de projecten te kunnen plaatsen

op hun geografische locatie hebben we er uiteindelijk voor gekozen de lijn van Nederland toch als hulpmiddel in te zetten. Het blijven experimenteren en variëren in beelding en cartografie zal een groeiende collectie aan visuele taal opleveren die, juist in de veelheid, steeds meer recht zal doen aan de verschillende (beleefde) werkelijkheden. De projecten in deze open oproep dragen daar allemaal aan bij.

De basiskaart is een deltakaart, met water en land, maar ook met de een aantal infrastructuurlagen, met enkel de lange, grensoverschrijdende netwerken die onze delta met andere stedelijke agglomeraties verbinden. En tot slot een aantal steden als navigeerbare ijkpunten.

Vervolgens werden de vijftien projecten als beeldverhalen toegevoegd. De kleine verhaaltjes hebben een illustratief onderdeel uit de projecten als uitgangspunt genomen en proberen invoelbaar te maken wat de essentie van het thema is waar voor de projecten in de eerste fase de nadruk op lag. Opgeteld laten de kadertjes ook een beeld zien met een leeg 'binnenland', met de infrastructuren die over de grenzen doorlopen en met een levendig gevuld 'grensland', waar ook te zien is waar de projecten elkaar ontmoeten.

- Legenda**
- Landsgrens Nederland
 - Provinciegrenzen
 - Rijkswegen
 - N-wegen
 - HSL/ICE
 - Betuwelijn
 - Delta Rhine Corridor
 - Lokale spoorlijnen
 - Drukkere grensovergangen
 - Beekdalen
 - Wind op zee
 - Oester potentie
 - Vaargeulen
 - Grote rivieren
 - Steden
 - (logistieke-) bedrijfsclusters
 - Truckstops
 - Olieveld

Open Oproep Over grenzen
 Een initiatief van het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie gericht op ontwerpend onderzoek naar de opgaven in Nederlandse en overzeese grensgebieden. Het doel is om grenzen – zowel fysiek, landschappelijk als sociaal-bestuurlijk – te onderzoeken en bij te dragen aan grensoverschrijdende samenwerkingen. Deze kaart verbeeldt de 15 projecten die deelnemen en geeft zo een totaalbeeld van de verschillende onderwerpen en benaderingen op hun geografische locatie.

Gedeelde vragen en onverwachte dwarsverbanden

Bouwen aan een Community of Practice

Vijftien projecten gingen van start in de eerste fase van de open oproep, die liep van januari tot en met september 2025. In deze ontwikkelfase lag de focus op ontwerpend onderzoek, het versterken van samenwerkingsverbanden en het werken aan nieuwe werkwijzen, inzichten en ontwerpvoorstellen. De projecten werkten aan hun eigen trajecten en namen daarnaast deel aan de kennisuitwisseling die werd georganiseerd binnen de *Community of Practice*. Het doel van deze kennisuitwisseling is om geleerde lessen uit de individuele projecten naar boven te halen, het leren tussen de projecten te stimuleren, en overkoepelende lessen te trekken.

Gedurende deze eerste fase vonden de volgende uitwisselingen plaats:

- Kick off – 3 april 2025 (online)
- Kennisbijeenkomst 1 – 24 april 2025 (Breda)
- Kennisuitwisseling met het Ministerie van BZK – juni 2025 (online)
- Verdiepingsgesprekken 1 op 1 – mei 2025 (online)
- Kennisbijeenkomst 2 – 26 juni 2025 (Arnhem)

Kennisuitwisseling I: Gedeelde vragen

In de eerste kennisbijeenkomst stond de uitwisseling op gedeelde kennisvragen centraal. Aan de hand van de onderzoeksvragen uit de voorstellen en de specifieke wensen van de teams, is een analyse gemaakt van gedeelde kennisvragen. Sommige vragen waren methodisch van aard en andere juist meer ruimtelijk of geografisch.

Er werd aan de volgende vragen gewerkt:

- Hoe kunnen latente kansen in grensregio's zichtbaar gemaakt worden en worden geactiveerd?

- Hoe kan ontwerp en verbeeldingskracht worden ingezet om betrokkenen over (administratieve) grenzen heen te denken en handelen?
- Hoe kunnen grensoverstijgende (culturele) verbindingen en gedeelde opgaven (natuur, water, economie) ingezet worden om barrières en grenzen te doorbreken?
- Hoe kunnen lokale (grens)gemeenschappen worden betrokken en geactiveerd?
- Hoe kunnen ontwerp en verbeeldingskracht worden ingezet voor een grensoverstijgende regionale planologie?
- Hoe kan een grensregio een plek worden en zo recht doen aan gevoelens van identiteit en belonging?

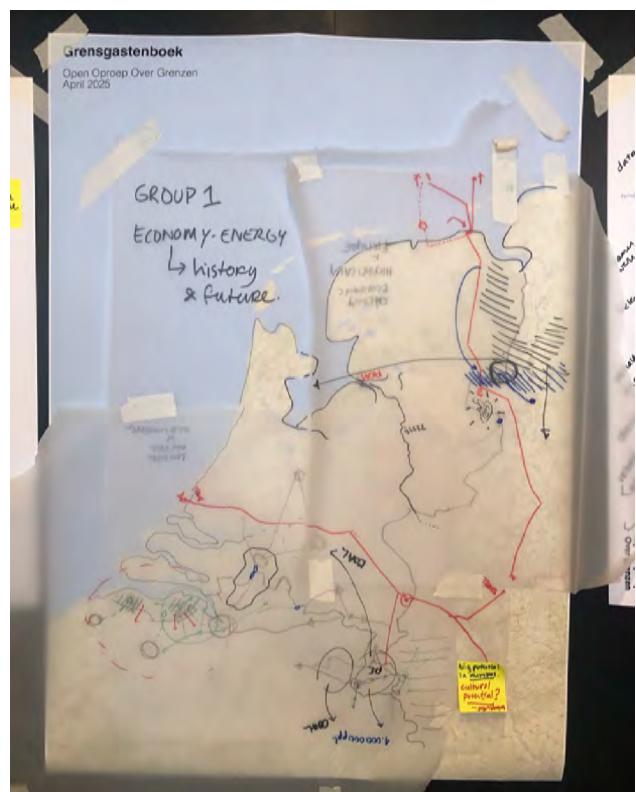
Om de uitwisseling te voeden is voor elke vraag een zogenaamde 'praatplaat' gemaakt. Op deze vellen zijn onderdelen uit het werk van de teams die aan de slag gingen met de betreffende vraag, gebundeld. Op deze manier werd een eerste samenhang tussen de projecten zichtbaar.

Kennisuitwisseling 2: Leren van elkaar, onverwachte dwarsverbanden

De tweede kennisbijeenkomst stond volledig in het teken van het reflecteren op elkaars werk en de tussentijdse resultaten. In verschillende rondes konden de teams telkens bij een ander project aansluiten. De teams brachten hun eigen vraagstuk naar voren. Sommige vragen gingen over de aanpak, andere teams pakten een heel specifiek thematisch vraagstuk beet of wilden juist weer input op de vorm van de eindproducten en hoe deze te presenteren.

Uit de kennisbijeenkomsten en de andere uitwisselingen zijn een aantal observaties zichtbaar geworden.

Observaties uit de kennisdeling eerste fase

Latente kansen zichtbaar maken

In alle projecten zie je de liefde en de aandacht van de ontwerpers voor deze bijzondere gebieden, op de grens tussen het één en het ander. Waar op sommige vlakken makkelijk van twee walletjes kan worden gegeten (qua gebruik van voorzieningen), is het op andere vlakken ingewikkelder. Zo is het verbinden van bijvoorbeeld voedselketens over de grens een grote uitdaging: verschillen in regelgeving en cultuur staan in de weg. Wat zonde is want er zitten aan beide zijden van de grens vergelijkbare economische activiteiten die gezamenlijk een sterkere keten zouden kunnen vormen.

In het project in *Grenspark Groot Saeftinghe* wordt gewerkt aan verbindingen over de grens heen in verschillende ketens en kringlopen (bier, vlas, eiwitten), zowel door ruimtelijk onderzoek als partijen samen aan tafel te brengen. *Grenspark Groot Saeftinghe* wil een proeftuin voor landbouwinnovatie zijn. Maar de grens tussen België en Nederland maakt dat lastig. Door 'ketenateliers' te organiseren waar ondernemers elkaar ontmoeten, wil het project daar verandering in brengen. Samen verkennen ze

kansen voor korte voedselketens, bio-based teelten en duurzame kringlopen. Deze inzichten worden praktisch uitgewerkt in een businesscase. Ook wordt er een 'ketenatlas' gemaakt, die de ketens en kringlopen in beeld brengt.

Waar het in 'het binnenland' logisch is om stedelijke ontwikkeling en netwerken nauw op elkaar af te stemmen, laten de projecten *Spooramembassades* en *Trans Regio Express* ons zien dat er soms ook verbindingen in het netwerk missen zodra het de landsgrens over gaat, waardoor kansen worden gemist. Zuid-Limburg gaat op die manier binnen de Nederlandse landsgrens onnodig als een 'eiland' functioneren. Doordat we zo 'geconditioneerd door de leeuw' zijn (zie pagina 24) wordt de latente agglomeratiekracht van het grensoverstijgende stedelijk gebied van vier miljoen (Zuid-Limburg, Luik, Aken, Leuven, Hasselt) nog grotendeels onbenut gelaten. De ontwerpers ervaren wel dat het moeite kost om de overheden aan beide zijden te overtuigen van de meerwaarde van deze internationale treinverbindingen. Daarbij blijft de geschiedenis met geschillen over dit soort verbindingen

ARO

Verbeelding van de situatie in de prehistorie helpt om verbindende verhalen te maken voor de toekomst.

Beeld: Studio Ronald van der Heide

vanwege de grote economische nationale belangen van invloed.

In *Spoorambassades* wordt onderzocht hoe betere spoorverbindingen en zogenaamde 'spoorambassades' tussen Eindhoven, Hasselt en Parkstad Limburg de bereikbaarheid van de regio kunnen vergroten en de ruimtelijke samenhang kan versterken. In een rapport met kaarten en beelden van de mogelijkheden laten ze zien hoe wonen, werken en recreëren beter verbonden kunnen worden via het spoor.

In minder stedelijke omgevingen liggen latente kansen voor meer onderlinge verbondenheid en ontwikkeling van natuur en landschap. In project *Bio-regionale toekomstperspectieven voor de Kempen* zit het letterlijk in de titel, maar ook in *Grenspark Groot Saeftinghe* en *Twee Lânden, Eene Vörtied* wordt landschap ingezet als verbindend medium. Ze laten zien hoe kijken naar het landschappelijke geheel tot nieuwe oplossingsrichtingen kan leiden, zoals natuurherstel en waterkwaliteit en de transitie van de landbouw.

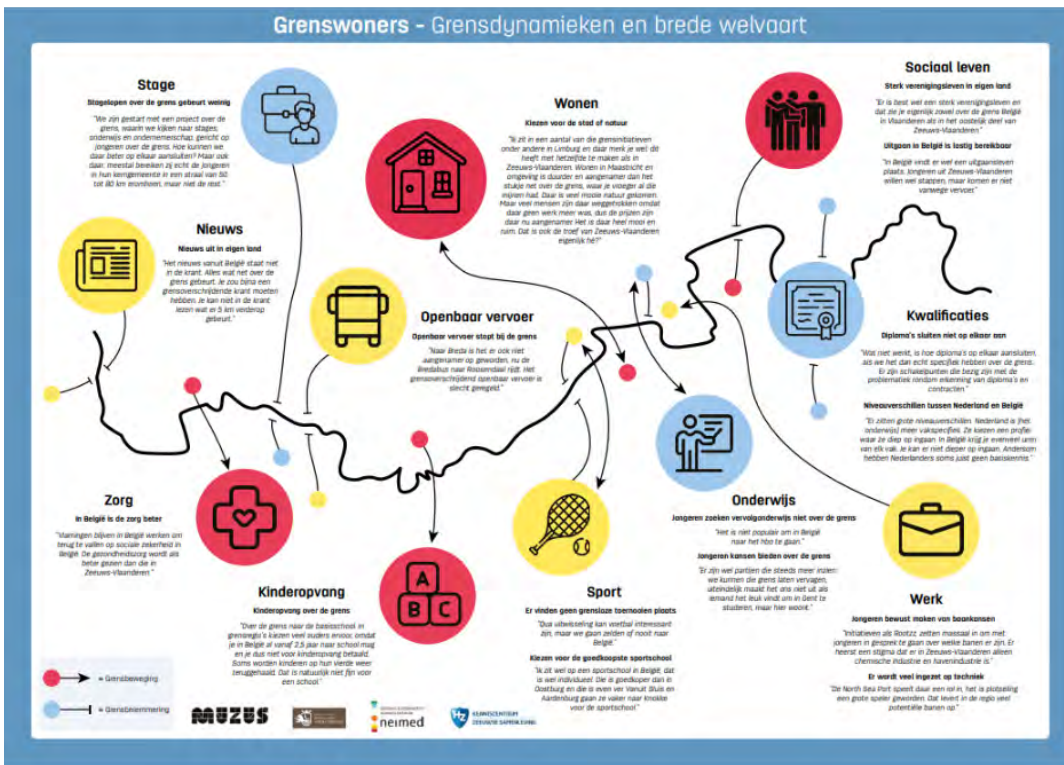
In *Twee Lânden, Eene Vörtied* wordt het rijke prehistorische verleden van de stuwwal van Ootmarsum-Uelsen gebruikt om naar de toekomst te kijken. Het oude landschap

aan beide kanten van de grens wordt in kaart gebracht en via zes thema's wordt de verbinding tussen vroeger en nu onderzocht. Deze thema's vormen de basis voor een ruimtelijk plan en een centraal verhaal voor het hele gebied.

Koester het verschil

Naast de realiteit van latente kansen is er ook een andere werkelijkheid in de grensgebieden: die van diversiteit en verschillen. De ontwerpers ontmoeten inwoners en betrokkenen en ontdekken dat bewoners goed gebruik maken van de verschillen die in stand blijven juist door verschillende ruimtelijke regels aan de grens. Het landschap is anders gevormd en dat maakt de omgeving verrassend en divers.

In *Grenswoners* wordt onderzocht hoe wonen over de grens kan bijdragen aan brede welvaart voor jongeren, starters en toekomstige generaties in Zeeuws-Vlaanderen. Twee duo's van dorpen aan beide zijden van de grens staan daarbij centraal: Sluis-Westkapelle en Clinge-De Klinge. In de uitwisseling die het team had met het ministerie van BZK komt naar voren dat er steeds meer voorbeelden komen van 'positieve grenseffecten' zoals kinderopvang en sportvoorzieningen in België die door Zeeuws-Vlamingen worden gebruikt. Van

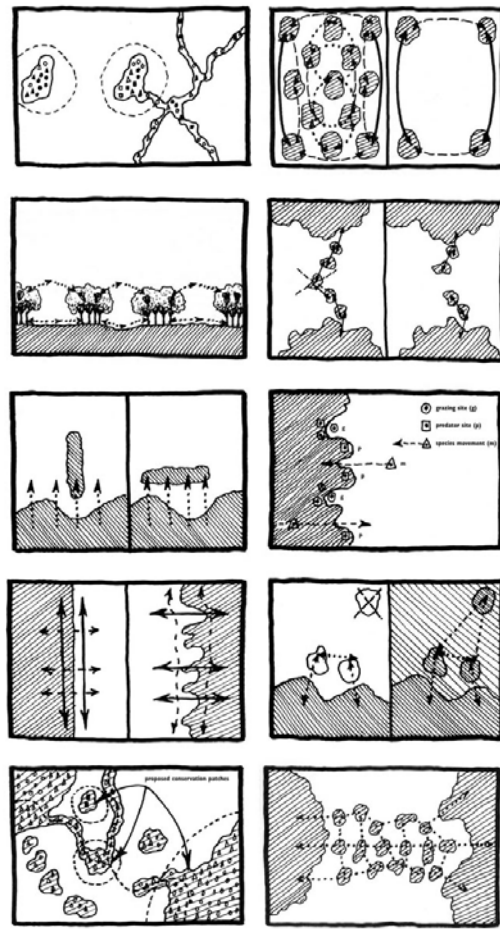
Door het in beeld brengen van grensdynamieken vanuit het perspectief van brede welvaart wordt inzichtelijk gemaakt wat voor huidige en toekomstige bewoners van belang is voor goed wonen en leven in Zeeuws-Vlaanderen. En wat er ontbreekt. Beeld: Muzus

deze positieve oplossingsrichtingen willen de ontwerpers gebruik maken om kansrijke toekomstbeelden te maken voor jongeren.

Zowel het koesteren van de verschillen als het laten zien van latente kansen aan de grens wordt zichtbaar in de theorie van *landscape ecology*. De aantrekkelijke simpele diagramman van Dramstad, Forman en Olson uit 1996 verbeelden ecologische principes: hoe habitatten met bepaalde vormen voor meer of minder uitwisseling tussen gebieden zorgen. Zo kun je ook naar administratieve grenzen kijken. Een harde grens zorgt dat je ‘erlangs’ gaat bewegen, terwijl een meer poreuze grens kan bijdragen aan uitwisseling eroverheen.

Ook in de projecten *Border Passages* en *Truck Stop Border Project* worden de bijzonderheden van de grensomgeving uitgelicht. De sporen uit het verleden, toen het grensgebied nog een economische kans bood met verschil tussen vraag en aanbod in waren aan beide zijdes, benutten zij om te ontwerpen aan nieuwe kansen. De grenspost als ontmoetingsplaats wordt in de projecten opnieuw ingezet.

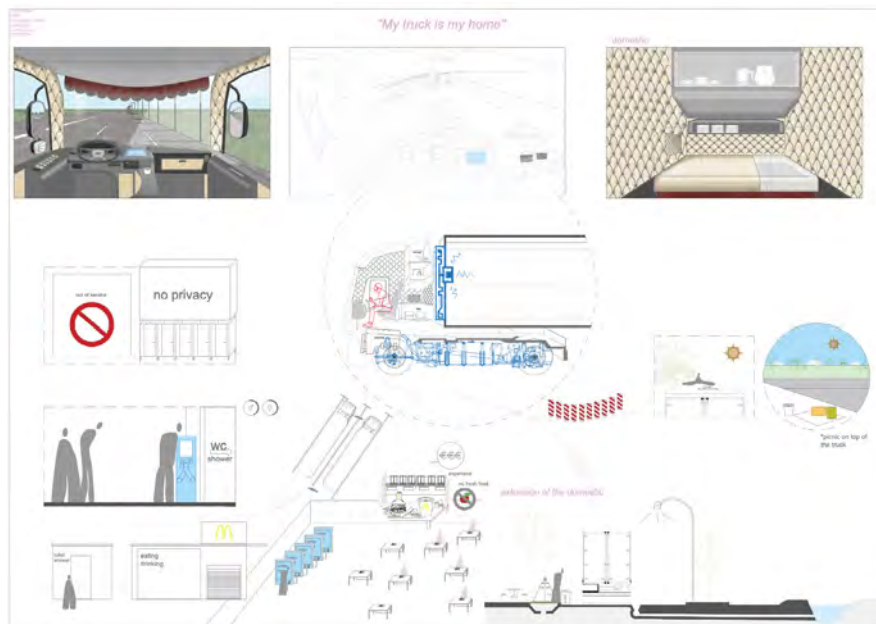
Het project *Truck Stop Border* onderzoekt truckstops aan de Nederlandse grens. Ze zien deze plekken niet alleen als logistieke punten, maar als sociale ontmoetingsplaatsen. Hier moet ook ruimte zijn voor zorg en welzijn. Het project verkent hoe deze

Verschillende voorbeelden van ecologische ruimtelijke principes in diagrammen uitgewerkt. Bron: Ecology Principles in Landscape Architecture and Land-Use Planning, Dramstad, Forman en Olson (1996)

plekken de ontwikkeling van grensgebieden kunnen stimuleren. Een inspiratiebron is het verleden van het grensgebied met verkoop van voedsel uit het gebied aan de wachtende mensen aan de grenspost. Hier ligt een interessante verbinding met ook het welzijn en de gezondheid van de truckers, die in de huidige truckstops geen gezonde voedselvoorzieningen hebben.

Bij goederenvervoer denken we vaak aan de zakelijke kant ervan, aan het 'grote', van transport, snelwegen, beweging. Daarnaast is er ook het persoonlijke en het kleine: de cabine, de chauffeur, gezondheid. Door deze kant van internationaal transport inzichtelijk te maken en het leven van een trucker zo 'nabij' te maken, ontstaat automatisch verbinding op het persoonlijke. Daarmee groeit ook bewustzijn over de noodzaak zorg te dragen voor welzijn en gezondheid.
Beeld: Studio ilinx en import.export Architecture

Data, data, data

Ontwerpend onderzoek start vaak met het in beeld brengen van wat er is. Daarvoor is data nodig. Als het gaat om grensregio's of grensoverschrijdende systemen, is het van belang om gegevens aan alle kanten van de grens mee te kunnen nemen om een compleet beeld te krijgen. In de praktijk blijkt dat lastig. Zo verzamelen en categoriseren landen gegevens vaak op verschillende manieren. Data en kaartlagen zijn daarmee niet automatisch compatibel. Ook is er niet altijd data beschikbaar van dynamiek, van beweging. Het gaat vaak om statische data. Terwijl in grensregio's de bewegingen door en over de grens juist vaak van belang om een beeld te vormen van wat er is en hoe een gebied gebruikt wordt.

Hoe bepaal je de waterkwaliteit als er aan twee kanten van de grens verschillend wordt gemeten? In het project *Bio-regionale toekomstperspectieven voor de beekdaleconomie in de Kempen* staat het beekdalsysteem in de Brabantse Kempen een centraal. In het onderzoek komt naar voren dat de waterkwaliteit in Nederland en in België op andere manieren wordt gemeten. Dat leidt tot een kaart met een groen (en dus schoon) watersysteem in België tot aan de grens, waar het rood kleurt (en dus vies is) door metingen aan de Nederlandse kant. Hoe ga je aan de slag met deze opgave? Dat de verantwoordelijkheid voor het watersysteem aan beide kanten van de grens ook nog eens anders is georganiseerd en anders bemenst, maakt de uitdaging nog groter.

Het hebben van data aan beide kanten van de grens, in gelijksoortige en vergelijkbare eenheden en in compatibele datasets, is de utopie. Over het algemeen is er veel werk van GIS-specialisten en ontwerpers voor nodig om een samenhangende dataset te maken. Gelukkig komt hier steeds meer aandacht voor. Zo is er specifiek voor de Nederlands/Duits/Vlaamse grensregio de website grensdata.eu – een groeiende database met cijfers over arbeidsmarkt, eco-

De waterkwaliteit in het beekdalsysteem verkleurt plotseling van rood naar groen: aan beide zijden van de grens wordt anders gemeten, terwijl in de praktijk het water gewoon geleidelijk van hoog naar laag stroomt. Beeld: Spacevalue & Slodka x Zatta

nomie en samenleving in de grensregio's van Nederland met de Duitse deelstaten Noordrijn-Westfalen, Nedersaksen en met de Belgische gewesten.

Grensoverschrijdende verantwoordelijkheid

De aanwezigheid van een landsgrens laat soms pijnlijk duidelijk zien hoe de administratieve werkelijkheid ons belemmert om problemen echt aan te pakken. Soms is dat een kwestie van hoe het nou eenmaal georganiseerd is. Maar in sommige projecten wordt ook zichtbaar hoe grenzen, bewust en onbewust, kunnen worden benut om verantwoordelijkheden achter weg te schuiven. In het project *Grensoverschrijdende vervuiling* wijzen Nederland en België naar elkaar als het gaat om het aanpakken van de oorzaak van het PFAS probleem. Het project wil bewustwording creëren bij bewoners aan de Nederlandse en Vlaamse zijde van de Schelde over de aanwezigheid van PFAS in het water. De vervuiling in het water stopt niet bij de grens. Toch wordt het nog niet als een gezamenlijke situatie ervaren door de inwoners, door de overheden. Er wordt vooral gekeken vanuit de

administratieve situatie: aan welke kant van de grens is de vervuiling veroorzaakt?

In *Truck Stop Border Project* komen internationale transportnetwerken, lokale truckstops en het persoonlijk welzijn van truckers bij elkaar. Aan dat persoonlijk welzijn is veel te verbeteren, maar wie gaat daar over? Kan de ruimtelijke kwaliteit van de truck stops een wezenlijk verschil maken, en aan wie is het om daar initiatief voor te tonen?

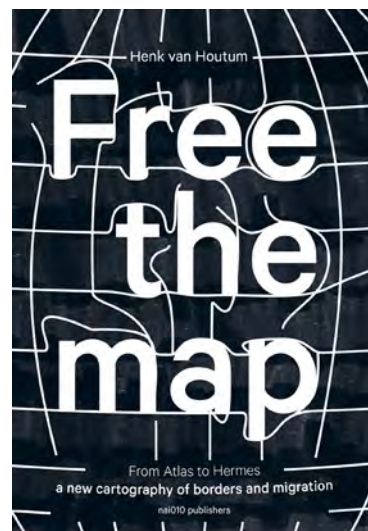
Het project *Architectures of Fictionalized Hospitality* stelt de manier waarop Europa met migratie omgaat ter discussie. Het laat zien hoe de verantwoordelijkheid voor het welzijn van migranten openlijk wordt verschoven doordat de EU migranten verplaatst naar buiten haar eigen territoriale grenzen: van Italië (binnen de EU) naar Albanië (buiten de EU). Migranten die door de Italiaanse autoriteiten worden onderschept voordat zij Italië binnenkomen, worden overgebracht naar Albanië om tijdelijk te verblijven in offshore detentiecentra. Hoewel deze centra formeel onder Italiaanse jurisdictie vallen, zijn ze gebouwd op Albanees grondgebied. Daardoor ontstaat er een juridische grijze zone, omdat Albanië geen EU-lidstaat is. De vraag is dan: wie is verantwoordelijk voor het welzijn en de correcte behandeling van deze mensen? Daarnaast richt het project zich op de woon- en verblijfsomstandigheden van migranten. Het onderzoekt hoe gebouwen worden ingezet om mensen op te sluiten in plaats van hen te verwelkomen. Het onderzoek stelt fundamentele vragen over de

manier waarop architectuur wordt ingezet als instrument binnen een onrechtvaardig migratiesysteem.

Geconditioneerd door de leeuw

Landen, grenzen, kaarten. Het zijn basisprincipes van de ruimtelijk denker. Het bestaan van grenzen vormt in grote mate het denken over en handelen in, ruimte en ruimtelijke ordening. Het kadert de blik en bepaalt tot waar we kijken en ze bieden houvast en oriëntatie. Dit denken in termen van grenzen werkt logischerwijs door in hoe we deze geconstrueerde werkelijkheid vervolgens verbeelden in kaarten en plattegronden. Deze door grenzen gekaderde benadering van ruimte vertegenwoordigt ook de administratieve werkelijkheid. Die van overheidslagen, bevoegdheden en verantwoordelijkheden, eigendom, beleid en geld. In het project *Grenswoners* wordt bijvoorbeeld de vraag opgeworpen waarom de verstedelijkingstrategieën in Nederland zo abrupt stoppen aan de grens, terwijl de leefwereld van mensen in Zeeuw-Vlaanderen zich ook over de grens in België afspeelt.

Naast de weergave van de realiteit in kaarten, is er ook de geografische realiteit van de verbonden wereld; de situatie van 'hoe het echt werkt'. Dat geldt voor natuurlijke systemen die veelal landsgrenzen overstijgen, zoals in de projecten *Bio-regionale*

Op veel oude kaarten zijn de Nederlanden afgebeeld in de vorm van een leeuw. Dit cartografische beeld staat bekend als de *Leo Belgicus*, Latijn voor de Nederlandse Leeuw. In de publicatie *Free the map* laat Henk van Houtum met een veelheid aan verbeeldingen menselijke relaties, ervaringen en verbindingen zichtbaar. Beelden: Detail van de Leo Belgicus van Claes Jansz. Visscher (Publiek Domein – wiki). Cover van de publicatie *Free the map*.

Een collage van verbeeldingen uit het verleden en heden laten hoe divers de waarnemingen van de Doggersbank zijn en welke aannames en boodschappen de verschillende verbeeldingen (al dan niet bewust) in zich dragen. Beeld: MUST

toekomstperspectieven voor de Kempen of Grensoverschrijdende vervuiling centraal staat. Het geldt ook voor door de mens aangelegde netwerken en infrastructuren, zoals snel- en spoorwegen (zoals in *Spoorambassades*, *Transregio Express*) of de energieinfrastructuur (*Border Passages*). En het geldt voor de bewegingen van de mens zelf, in daily urban systems, taal, gedeelde geschiedenis en cultuur.

De geleefde ruimte is dynamisch en vormt zich naar gelang de situatie en het moment, met telkens wisselende oriëntatiepunten. Om die werkelijkheid in beeld te krijgen moet het kader dat ruimtelijk denkers hebben van 'Nederland' worden losgelaten. Of beter gezegd: het moet worden verrijkt, meer werkelijk worden. De kaart met de bekende landsgrenzen van Nederland, het beeld van 'de leeuw', moet worden verrijkt met een veelheid aan beelden.

Nood aan nieuwe cartografie en verbeelding

Met kaarten raken we dus vaak aan de grenzen van ons voorstellingsvermogen. Maar kan het ook anders? Kunnen we een veelheid aan verhalen, perspectieven en interpretaties laten zien die opgeteld beter recht doen aan de werkelijke situatie, of die mensen in beweging kunnen krijgen richting een gewenste toekomst?

In het project *Rewilding the Doggersbank*

wordt cartografische verbeeldingskracht onderzocht en vervolgens vertaald naar nieuwe vormen van cartografie. Het project wil het ecologische hart van de Noordzee herstellen door gebruik te maken van verbeeldingskracht. In het project worden vier soorten grenzen onderzocht: bestuurlijk, fysiek, menselijk en tijd. In drie stappen worden teken- en analysetechnieken ontwikkeld die helpen bij het publieke debat over de toekomst van de Doggersbank. In de vervolgfase worden de technieken gebruikt in het *rewilding*-proces.

Ook in andere projecten wordt de rol en vorm van verbeelding onderzocht en ingezet. Het is een centrale thema in *This is not the Netherlands*, waar het vraagstuk van (problematische) representatie wordt onderzocht en tegelijkertijd wordt gewerkt aan innovatieve vormen van cartografie. Maar ook in *Transregio Express* wordt gezocht naar andere manieren om een grensregio te tekenen. Niet vanuit de grenzen, maar juist vanuit de grensoverstijgende kansen.

In het project *NOORDZEE | coëxisteren in de mens-oester-zone* wordt de verbeeldingskracht nog verder opgerekt door het niet-menselijke perspectief als uitgangspunt te nemen. Door actieonderzoek en meewerken met grote zwerm oestermensen krijgt men een steeds meer

vervuilde omgeving? Met interventies wordt het gesprek aangaan en wordt bewoners een handelingsperspectief geboden voor deze realiteit. Zo kunnen bezoekers bij de *Viskraam de Eeuwigheid* hun enige jaarlijkse vis uit de Schelde eten. Het eten van 'die ene vis' die jaarlijks maximaal wordt aanbevolen (vanwege PFAS in de Schelde) wordt zo een hele exclusieve. Tegelijkertijd vraagt de interventie aandacht voor *the right to know*: hoe vol zit je al met PFAS? Weten hoeveel 'ruimte' je nog hebt om zelf inzicht en controle over de vervuiling in je lijf te krijgen als 'recht' voor inwoners van een vervuild gebied.

In een aantal projecten zijn de ontwerpers zich bewust van asymmetrische rollen. Als ontwerper doe je deze projecten als werk. Vanuit een vrije keuze, een fascinatie, een opdracht. Je wordt betaald. Je hebt tijd. Dat geldt voor de mensen die de ontwerpers nodig hebben voor dat onderzoek (bijvoorbeeld voor interviews) veelal niet. Is dat eerlijk? Welke tijd is kostbaar en welke niet? In de projecten *Fictionalized Hospitality* en *I am grateful?* stellen de onderzoekers zichzelf deze vragen.

Je bent als ontwerper ook altijd een outsider, ook al dompel je je onder in een gemeenschap. Je zult nooit écht weten hoe de ervaring van de mensen zelf is. Hoe

Installatie *Viskraam de Eeuwigheid*. Beeld: Fides Lapidaire

ga je met dat gegeven om? In *Truck Stop Border Project* is dat een terugkerend thema. Net als het dilemma hoe om te gaan met het risico dat je als buitenstaander de geleefde ervaring van de ander als iets 'moois' waarneemt, of ten minste als een interessant fenomeen, terwijl het voor de betreffende personen zelf soms schrijnend is. *The risk of beautifying* werd dit in een van de werksessies genoemd.

Bevraag het dominante narratief

Ontwerpend onderzoek en verbeelding kunnen op veel verschillende manieren worden ingezet. Wat in alle projecten terugkomt is het belang van ontwerpers om het dominante narratief te bevragen. Dit wordt door veel van hen ook gezien als iets dat inherent is aan het ontwerpen en wordt gevoeld als een belangrijke verantwoordelijkheid. Vanuit een ontwerpde blik kijk je op verschillende manieren naar een plek, naar een opgave. Op die manier kunnen latente kansen naar boven komen, kwaliteiten die aanwezig zijn maar niet als zodanig zichtbaar zijn in de gangbare manier van bijvoorbeeld het afbeelden van een regio (*Spooramassades, Grenswoners, Transregio Expres*) of een land (*This is not the Netherlands*).

Ook kunnen samenhang en relaties zichtbaar worden gemaakt waardoor je anders naar 'de werkelijkheid kijkt' (*Rewilding the Doggersbank, NOORDZEE, Twee Lânden, Eene Vörtied*).

De projecten laten ook zien hoe ontwerp ingezet kan worden om maatschappelijke opgaven zichtbaar maken waar geen aandacht voor is of die geen eigenaar hebben. In *Truck Stop Border Project, Architectures of Fictionalized Hospitality* en *I am grateful?* is dat sterk aanwezig.

Op naar fase 2

De projecten starten vanaf januari 2026 aan de tweede fase van de Open Oproep Over grenzen. In deze fase bouwen de teams voort op wat ze het afgelopen jaar hebben gedaan. De aandacht zal daarbij verschuiven van het onderzoeken en verkennen naar het duiden en concluderen. De ontwerpkracht zal meer en meer zichtbaar worden in kaarten, verbeeldingen en verhalen. De *Community of practice* zal in deze fase ook verder groeien, met de kennis, de netwerken en de groeiende oogst van de teams.